

שם פרטי

משרד החינוך והתרבות

המזכירות הפדגוגית

אגף הנוער

המחלקה לחינוך חברתי על-יסודי

היחידה לחינוך חברתי בבית הספר היסודי

יום ירושלים

(כ"ח באייר)

ירושלים, אייר תשל"ד

לקראת "יום ירושלים" תשל"ד, בכ"ח באייר, מוצעות למורים ולמחנכים פעילויות שידגישו את משמעותו המיוחדת של יום זה.

פעילויות מקדימות

כדי לאפשר פעילות מאורגנת, רצוי שאחרי יום-העצמאות יכונס צוות המורים לדיון מקיף בנושא. הדיון יכול להיערך במסגרת המועצה הפדגוגית הכללית בביה"ס, או במסגרת של מורי הכיתות שיעסקו בנושא, אך חשוב שיועלו בו רעיונות והצעות מגוונים ככל האפשר, בהתאם לאופיין השונה של הכיתות. תוך מתן חופש פעולה מירבי לכל מחנך ומחנך. כמו כן, יש לוודא שהמורים להיסטוריה, תנ"ך, גאוגרפיה ואזרחות ימצאו דרך לשלב את הנושא בשיעוריהם הרגילים כהכנה לקראת "יום-ירושלים".

כדאי שבפעילויות המקדימות ישותפו גם תלמידים. את התלמידים אפשר לחלק לקבוצות עבודה כיתתיות או שכבתיות או בין שכבתיות, וכל קבוצה תקבל על עצמה משימה מסוימת. אפשרית גם עבודה אינדיבידואלית של תלמידים על נושא הקשור ב"יום ירושלים" לפי בחירה עצמית.

הפעילויות תתחלנה כשלושה שבועות לפני "יום-ירושלים", כך ש"יום ירושלים" יהווה שיא הפעילויות וסיומן הנאות. המשימות המוצעות:

- (1) עבודות בנושאים: ירושלים בספרות.
ירושלים בתפילה.
ירושלים בתקופות שונות.
העליות לירושלים.
מקומה של ירושלים במערכות ישראל.
מעמד ירושלים בדתות השונות.
 - (2) מחזות על ירושלים שנכתבו בידי תלמידים (מחזה טוב במיוחד, ניתן יהיה להעלותו על הבמה ב"יום ירושלים", בפני כל תלמידי בית-הספר).
 - (3) שירים על העיר.
 - (4) חיבורים על העיר.
 - (5) בניין דגם ירושלים ובית-המקדש בימי בית שני.
 - (6) ציורים בנושא ירושלים.
 - (7) איסוף תצלומים להכנת תערוכה (רצוי לשלב צילומים שצולמו ע"י תלמידים).
- ילדי ירושלים יוכלו, נוסף לפעילויות הנזכרות, לאמץ אתרים בעיר, וללקט סיפורים על טיפוסים מיוחדים בה. כמו כן יוכלו להזמין לכיתה מאנשי ירושלים ולשמוע מפייהם תיאורים על ימים עברו ועל תוכניות לעתיד.
- את המשימות המוצעות, וכן משימות אחרות שיוחלט על ביצוען בביה"ס, יש להתאים לגיל התלמידים, לרמת הכיתה ולשלבן בחומר הלימודים של התלמידים.

"יום-ירושלים"

- (א) אם בנו התלמידים דגם של ירושלים וביהמ"ק בימי בית-שני, יציגו אותם בתערוכה בצירוף צילומים מירושלים. כדאי לשים דגש בעיקר על תמונות וציורים שצולמו וצוירו בידי התלמידים שנושאים ירושלים, וכן עבודת אומנות אחרת הקשורה בנושא זה.

(ב) את עבודות התלמידים או חיבורים ושירים בנושאי ירושלים, מפרי עטם, יש לאסוף ולכנס בחוברת או באלבום. במידת האפשר רצוי להציע עותקים מן הלקטים לכל התלמידים.

הכנס

מוצעות כאן פעילויות ואירועים אחדים אך אפשרויות גם צורות אחרות לכנס.

(א) התפילה בבית"ס הממ"ד תהיה חגיגית.*

(ב) **דיון בנושאים הקשורים בירושלים**, כגון: שימור אופיה ההיסטורי של ירושלים לעומת פיתוחה כעיר מודרנית; ירושלים בירת מדינת או עם ישראל; מקור בעיתיות היחס של אומות העולם לירושלים כבירת ישראל; "ירושלים של מטה" ו"ירושלים של מעלה". לנושאים הנדונים אפשר להזמין מרצים מהחוץ שיתרמו לדיון.

(ג) **פסטיבל שירי ירושלים**. תלמידים מוכשרים לשירה יתארגנו במסגרת צוותים. כל צוות יגיש לוועדה המארגנת את התכנית להופעתו שתכלול ביצוע של שיר אחד. לאחר ההופעה יבחר קהל התלמידים בשלושה שירים, המוצלחים ביותר. ניתן לשלב גם שירים ומנגינות פרי עטם של התלמידים בנושאים יהיה ירושלים.

(ד) **העלאת מחזות על ירושלים** בביצוע החוג הדרמטי של בית-הספר או בביצוע צוותים עצמאיים של תלמידים.

(ה) **חידון בנושא ירושלים**. רצוי שמקרב התלמידים יתבחר ועדה שתכין את השאלות, וימים אחדים לפני המועד ייערך חידון מכין שאליו יוכל לגשת כל תלמיד המוצא עצמו מתאים. מבין משתתפי החידון המכין ייבחרו עשרה עד חמישה-עשר תלמידים הזכאים להשתתף בחידון המרכזי. רצוי להזמין משהו מאנשי ירושלים כאורח כבוד ובתום החידון יספר מסיפורי ירושלים.

את כל האירועים הנ"ל אפשר ללוות בהקרנת סרט מתאים או שקופיות (סרטים ניתן להשיג באמצעות המרכזיות הפדגוגיות). עם תום ההקרנה ניתן גם לערוך שיחה. בבית-הספר שיש בו תזמורת או תלמידים שיוצרים לנגן יכולים התלמידים להכין קונצרט חגיגי שיוקדש לירושלים, ולפתוח בו את הכנס. הוא הדין לגבי מקהלה.

(ו) **עלייה לרגל לירושלים במסגרת כיתתית**. העלייה תיעשה בדרכי העלייה לרגל המסורתיות, בעקבות מתנחלים ולוחמים, ואפשר להוציאה לפועל גם לפני כ"ח באייר. טיולים של חטיבת כיתות, אפשר לערוך במסלולים שונים של כל כיתה, כאשר בסופו של הטיול הן נפגשות במקום מיועד מראש בירושלים. מורים אשר בוחרים באירוע זה חייבים לדאוג מראש להכנת מדריכים מתאימים. אם הטיול נערך ב"יום ירושלים" עצמו יכולה להיות נקודת הסיום ליד הכותל המערבי בעת תפילת ההודיה.

תלמידי ירושלים יוכלו לחוג את "יום-ירושלים" באתר שאותו אימצו. ישחזרו קרבות שהתנהלו במקום ויומינו לוחם שיספר מזכרונותיו. חגיגתם יכולה להימשך יום תמים או שתיים-שלוש שעות בלבד.

למורים המבקשים להדגיש את ההיסטוריה של ירושלים, מצ"ב מדריך דידקטי לדגם בית-שני (לבתי-הספר הממלכתיים), ובעזרתו יקל עליהם לבחור מסלולים לסיורים בעיר, בנוסף לביקור בדגם עצמו. מורים כאלה מוטב שיתיעצו עם המורים לתנ"ך ולהיסטוריה על מנת למצוא דרך להקדיש לנושא הנדון שניים-שלושה שיעורים במקצועות אלה, לפני כ"ח באייר. כמו-כן מצורף תצלום של ירושלים בתקופת בית-שני, להמחשת הנושא. רצוי להדביק את המפה על-גבי עץ לבד או חומר עמיד אחר, כדי שאפשר יהיה להוסיף ולהשתמש בה.

* ראה החוברת "יום ירושלים" הצעת תכנית בבית"ס הממ"ד, אגף החינוך הדתי, משרד החינוך והתרבות, תשל"א.

חזון ירושלים השלימה כפי שהתגשם בימינו, קשור בתולדות עם ישראל מאז תקופת ההתנחלות. לפני התנחלות בני-ישראל היו הרי יהודה חבל ארץ נידח, טרשי ומיוער, גובל במדבריות, דל במקורות מים, חסר קרקעות חקלאיים ודל אוכלוסין.

עם ישראל היה הראשון בתולדות הארץ שהתיישב בהר והפריחו, והיחיד שהקים בו עיר רבתי-עם. זוהי תופעה שאין דומה לה בכל הרי ארצות המזרח הקדמון, מאז ועד ימינו. ירושלים היתה במהלך ההיסטוריה המרכז המדיני, הדתי, הכלכלי והמנהלי של ארץ ישראל, רק בשעה שהשלטון על ארץ ישראל היה יהודי.

ארץ יהודה

ארץ יהודה שבה היה המרכז ההתיישבותי הגדול של עם ישראל, הנה רחבת מימדים יותר מחבלי הארץ הצפוניים, ובנויה רצועות אורך.

מישור-רחב, שתושביו עסקו בגידול דגן, והיה לכן, אסם התבואה של האזור; שפלה, אשר איכריה גידלו זית ובקר; רכס הרי אחד במבנהו, שהיה ערש גידול הגפן של הארץ, ובשוליו — במדבר יהודה, גידלו צאן; בקעת הירדן וים-המלח היא הרצועה העמוקה והרחבה ביותר, שבה גידלו תמר ובשמים בשלחין.

בעיית ארץ יהודה, ברוב תקופות ההיסטוריה, היתה הפירוד והפילוג בין חבלי האורך השונים, והמלחמה ההדדית שבין יושביהם. מעטות הן התקופות בהן היה שלטון אחד ויציב על כלל רצועות אלה, אולם כשהיה השלטון ריכוזי ואחיד מרכזו היה לרוב בירושלים, בהיותה החוליה הטבעית המקשרת ביניהן.

יישובה של ירושלים

ירושלים של בית ראשון נבנתה על שתי גבעות, שגובהן כ-800 מ' מעל פני הים. ראשיתה היתה בעיר התחתונה, בסמוך למעין הגיחון שבמזרח, ומשם התפשטה מערבה לעיר העליונה. לירושלים של ימי בית-שני, אשר הגיעה לשיא התרחבותה ופארה בימי הורדוס ויורשיו החשמונאים, נתוספה גבעת העיר החדשה שמצפון. העיר היתה חצויה ע"י גיא מרכזי, שכיוונו מצפון לדרום, שנקרא בפי יוסיפוס בשם "עמק עושי הגבינה". העיר היתה מוקפת הרים גבוהים וגיאיות משלושת עבריהם: גיא בן הינום במערב ובדרום, וגחל קדרון במזרח.

חקלאות

בני ישראל שקבעו את משכנם העיקרי בהר, נאלצו לא רק להוציא לחם מן הארץ, אלא אף אדמה מהסלע, ואכן כ-80% מהרי יהודה מדורגים במדרגות מלאכותיות, מעשי ידי בני-ישראל בימי בית ראשון ושני. מדרגות אילו נראות לעיני עולי הרגל, בכל הדרכים העולות לירושלים, כאמפיתיאטרון ענק.

מאז האחזות היהודים בהר, הפך הר יהודה לארץ הגפן, ובמדריגותיו נמצאו מאות גיתות חצובות בסלע; הרי שומרון היו לארץ גידול הזית, ובהם נמצאו עשרות בתי בד. עיבוד אינטנסיבי זה, בפעם הראשונה בתולדות הרי הארץ, הביא לכך, שהתירוש והיצהר הפכו למוצרי יצוא חשובים ביותר בימי הממלכה היהודית.

מקורות המים

ירושלים היתה, בימי שיא פריחתה, העיר היחידה בין כל ערי ארצות המזרח התיכון, שבה התרכזו חמשת מקורות המים שבטבע: מעין, באר, בור, בריכה, ואמת מים. בגלל היות

ירושלים בירתו הקדושה של עם ישראל שופרו ונוצלו מקורות אלה בעזרת המחשבה והתושיה, התכנון והביצוע של תושביה היהודים.

מעין גיחון, שמימיו זרמו לפני המלוכה הישראלית לנחל קדרון הועבר ע"י חזקיהו המלך לתוככי העיר, דרך מנהרה, ומימיו שימשו את תושביה לשתייה ולבישול. מימי עין-רוגל, שהיא באר בימינו, שימשו להשקיית גן המלך, שבשמיני שימשו, כנראה כקטורת לבית-המקדש. בורות מים מטווחים בסיד הם, ככל הידוע, פרי המצאה עברית; כריית הבורות האלה איפשרה התפשטות הישוב לעיר העליונה ולעיר החדשה, הרחק ממעין הגיחון. מימי הבורות, שנחצבו בחצרות בתי התושבים, היו רכוש הפרטי של כל תושב ומקור המים החיוני והחשוב של משפחתו.

בימי בית ראשון ושני נחצבו בגיאיות הרבים של העיר וסביבתה חמש-עשרה בריכות מים שנסכרו ע"י סכרים גבוהים. בריכות אלו שמימיהן לא היו טהורים, שימשו להשקיית הבהמות ולצרכי תעשייה.

בימי בית-שני הובילו מים לירושלים בעין-ערוב, שמצפון לחברון, דרך אמת-מים שאורכה 68 ק"מ ושיפועה אלפית אחת בלבד. תושבי ירושלים העבריים השקיעו את הונם ואונם לשם ניצול כלל מקורות המים, משום כך לא צמאה ירושלים העברית למים, לא בימי שלום ולא בימי מלחמה. ניצול מקורות המים הרבים והמגוונים על ידי יהודי ירושלים, קשור בחוקי הטוהרה העבריים, באוכלוסיה הרבה והתוססת מבחינה כלכלית, ובצורך לתת שרות למאות אלפי עולי הרגל, שעלו אליה בשלושת הרגלים.

התעשייה והמלאכה

מתוך תריסר בריכות המים של ירושלים, נתרכזו חמש בעמק עושי הגבינה: בריכת שדה-כובס, הבריכה העליונה, הבריכה התחתונה, בריכת-חזקיהו ובריכת-השילוח. ריכוז זה איפשר הקמתה של תעשייה מגוונת בירושלים, בהיקף ששום עיר לא ידעה כמותו; תעשיות לתוצרת חלב בעמק עושי הגבינה, לכלי חרס ליד שער החרסית, לאריגי צמר בבריכת שדה-כובס, ולעיבוד עורות בבריכת-השילוח; כמו כן שימשו מי הבריכות לייצור הבורית ולהכנת כלי הברזל.

ניצול תנובת האדמה, הפקת המים מהמקורות ושילובן של תעשיות שונות, הביאו את ירושלים לעצמאות כלכלית כל ימי השלטון העברי בה. הונחת מקורות אלה, בימי השלטון הזר בארץ, גרמה לניווונה של העיר.

השיבות וירושלים כמרוצת הדרורות

ירושלים היתה עיר רבתי-עם רק בתקופות בהן היתה תחת שלטון יהודי. כששלטו בה זרים היא ישבה בדד והיתה דלה, עזובה וקטנה. ירושלים היתה בירת ארץ-ישראל, רק בימי מלכות ישראל, ומעולם לא היתה בירתה של נוכרים כשאלה שלטו בארץ.

ירושלים של מלכי-צדק בימי אברהם, ושל האמורים בימי יהושע, היתה בירת המחוז הדרומי של הר יהודה בלבד. שטחה של ירושלים היבוסית היה כ-40 דונם, ואילו בימי מלכי יהודה, כאשר היתה ירושלים בירת ארץ-ישראל בפעם הראשונה בתולדותיה, הגיע שטחה ל-650 דונם. תחומי ירושלים נצטמצמו בימי שלטון פרס על ארץ-ישראל ונתרחבו בימי מלכי החשמונאים. לשיא התרחבותה וגידולה הגיעה ירושלים בסוף ימי בית-שני, שטחה הגיע אז ל-1,800 דונם ומספר תושביה ל-200,000 נפש. זו היתה אחת הערים הגדולות ביותר בהרי ארצות המזרח הקדמון. בתקופה זו שימשה ירושלים כבירת יהודי הארץ וכבירת יהודי התפוצות גם יחד.

למן ימי אדריאנוס קיסר נצטמצמו גבולות ירושלים ושטחה הצטמק ל-850 דונם, בירת הארץ היתה קיסריה. גם בתקופה הביזנטית-נוצרית, היתה קיסריה בירת הארץ, ועל אף קדושת ירושלים לנוצרים ירד בתקופה זו מספר תושביה ל-80,000 נפש.

עם הכיבוש המוסלמי ירד ערכה של ירושלים עוד יותר. המוסלמים בנו את רמלה כבירתם החדשה. בימיהם ישבו בירושלים כ-30,000 תושבים והיקף חומתה היה פחות מקילומטר, או כמחצית שטחה בימי בית-שני. בזמן כיבוש ירושלים בידי הצלבנים, היה מספר תושביה הערבים והיהודים כ-30 אלף. על אף קדושת ירושלים לצלבנים וגורש המוסלמים מתוכה, היתה עכו בירתם המדינית והכלכלית. בימי הממלוכים שממה הארץ הפוריה ונתרסה בגלל השוד, הביזה והניצול השיטתי של תושבי הארץ. מסוף ימי הממלוכים ובמשך התקופה העות'מאנית, עד למאה הי"ח, נעה אוכלוסית ירושלים בין 10–15 אלף תושבים. סלים, שולטן העות'מאנים, כבש את הארץ ואת ירושלים בשנת 1516, ומאז שלטו התורכים בארץ כארבע מאות שנה. במשך תקופה ארוכה זו לא התפתחה הארץ כלל, לא נסללו בה כבישים ולא נבנו בה ישובים חדשים.

בערוב ימי השלטון התורכי בארץ-ישראל, בסוף המאה הי"ט, היו בירושלים 25,000 תושבים. בזכות העלייה הציונית הגיעה אוכלוסיתה ערב מלה"ע הי"ז ל-75,000 תושבים. מהם 50,000 יהודים. למן שנת 1864 ועד ימינו, היו היהודים רוב בירושלים, מאז עלה בה גם מספר התושבים הערביים. ולא בירושלים בלבד, אלא גם בחורבות השוממות, בהרי ירושלים ויהודה ובכל שאר חלקי הארץ ועבר הירדן המזרחי, קמו ופרחו ישובים רבים.

בשנת 1948, בשלהי ימי המנדט הבריטי בארץ, היו בירושלים כ-165,000 תושבים. מהם כ-100,000 יהודים וכ-65,000 ערבים ואחרים. במשך קרוב ל-20 שנות השלטון הירדני בירושלים המזרחית, משנת 1948 ועד שנת 1967, לא קבעה שליטי ממלכת ירדן המוסלמים כבירה. מספר תושביה נשאר כפי שהיה לפני 20 שנה, כ-65,000, והעיר לא התפתחה בכלכלתה. ואילו אוכלוסיית ירושלים העברית (המערבית), הגיע ל-200,000 תושבים בקרוב, כמספר תושביה בימי בית-שני, שהיו ימי שיא פריחתה וגידולה.

זיקת עם ישראל לירושלים וקדושתה

קדושת ירושלים לדתות

ירושלים היא עיר קדושה לשלוש דתות: היהדות, הנצרות, והאיסלאם. אבל אין היא קדושה לשלוש דתות אלו במידה שווה, ואין היא חשובה להן מבחינה מדינית באותה מידה. עם ישראל היה הראשון שקידש את ירושלים, ובה גבנה בית המקדש הגדול והיחיד של העם היהודי. לנצרות שני מרכזים דתיים אחרים, רומא וקונסטנטינופול, ואף האפיפיור שוכן מאז ומתמיד ברומא, ולא בירושלים. על הנוצרים לא חלה חובת עליה לרגל לירושלים, והם עולים לרגל לפי רצונם החפשי, גם לירושלים וגם לרומא. לעומתם, מצווים היהודים גם על העליה לרגל לירושלים וגם על יישוב הארץ. כמיהתם וערגתם של היהודים לעלות לירושלים, בזמן שביית המקדש היה קיים, נתקיימה בקרבם גם לאחר חורבן בית-שני ורבים השתדלו לעלות לירושלים, גם בחורבנה.

בראשית ימי הביזנטים, הורשו יהודי ארץ-ישראל לעלות לירושלים רק בתשעה-באב, כדי לבכות על חורבן הבית; ועליהם מסופר: "דמומים באים ודמומים הולכים, בבכיה הולכים, בחשכת הלילה באים ובחשכת הלילה הולכים". התקוה לגאולת ירושלים בימי הביזנטים היתה כה רבה, והערגה היתה כה עזה, שיהודי הגליל שלחו מכתב ליהודי התפוצות והודיעו לאמור: "זמן גלות עמנו כבר עבר, והגיע יום קיבוץ שבטינו, כי מלכי הרומאים ציוו ייעירנו ירושלים תושב לנו, מהרו לעלות ירושלימה לחג הסוכות, כי קום תקום מלכותנו בירושלים". למוסלמים שלושה מרכזים דתיים: מכה, מדינה וירושלים, ירושלים היא רק השלישית בחשיבותה הדתית, וזאת משום שמוחמד לא חי בה. המוסלמים מצווים לעלות לרגל למכה לפחות פעם אחת בחייהם. אך אין עליהם חובת עליה לרגל לירושלים. מעולם לא היתה ירושלים בירת ארץ ישראל בימי שלטון המוסלמים בארץ. הם שלטו עליה מבירותיהם האחרות: דמשק, בגדד, קהיר ורבת-עמון. ברוב ימי השלטון המוסלמי בארץ היתה ירושלים עיר נידחת ועזובה.

ירושלים היתה והינה המרכז הדתי היחיד של יהודי העולם; מכוונים הם פניהם אליה בתפילותיהם, מצפים לתקומתה ומעלים אותה על ראש שמחותיהם. על אף העושק והרדיפות האכזריות של היהודים, נמשכה כמיהתם לציון במשך תקופת ימי הביניים ובימי השלטון התורכי בארץ-ישראל. בימי הביניים היתה ירושלים חרבה וצוברה, חומותיה פרוצות ושעריה מנותצים, ובכל זאת לא פסק בה הישוב היהודי. ר' עובדיה מברטנורא כתב: "ירושלים רובה חרבה ושוממה, ואין לאמר שאין לה חומה; והעם אשר בה, כפי שסיפרו, הם כארבעת אלפים בעלי בתים ומן היהודים לא נשארו בה היום רק שבעים בתים". ועל שיממת הארץ וירושלים הוא אומר: "כל עבר הירדן, ארץ ראובן, גד וארץ בני עמון וארץ מואב ושעיר, כולם היום שוממים ואין בהם עיר בנויה ומיושבת, כי הערבים השוכנים במדבריות באים ושוטפים בכל, ועד שערי ירושלים באים וגונבים וגוזלים בדרכם, ופורק אין מידם, כי מלאו את הארץ. על כן היתה הארץ במקומות אלו מדבר שממה מבלי יושב, לא יעבד ולא יזרע".

ירושלים בביטוי סמלי לגאולה

בתקופת הגלות נקוו שאיפות הגאולה והשיבה לחיי קוממיות בארץ אל שם העיר דמיונית. השמות "ציון" ו"ירושלים" היו ביטוי לערגת לא"י כולה. גם העליות לרגל לארץ-ישראל יעדן היה בעיקר ירושלים. רק במקרים שהיה איסור התישבות או הגבלתה נאחזו בערים אחרות.

בסוף המאה ה-19, בתקופת השלטון העות'מני, כאשר מנו היהודים רק כ-10% מאוכלוסית הארץ היו יהודי ירושלים רוב התושבים בעיר. תופעה זו מעידה כי היהודים ראו בירושלם את מרכזם עוד בטרם גיבושה של תוכנית מדינית להתישבות היהודים בארץ-ישראל והפיכתה של ירושלים לבירת הארץ.

מרכז תורה

ירושלים העברית היתה תמיד מרכז ללימוד תורה והפצתה, ובסיס חשוב למדע. מטרת חייהם של רבים מתושבי ירושלים, מני קדם ועד ימינו, היתה להגדיל תורה ולהאדירה ולהרבות בתפילה ובלימוד. בית התפילה היהודי הראשון בימי ראשית האיסלאם נבנה בתחומי הר הבית מצפון. בימי הביניים נבנה בית-כנסת על ידי הרמב"ן ומאז נבנו כשניים בתי כנסת בעיר העתיקה. בסמוך לבתי התפילה נבנו בתי-מדרש ושיבות ובהם הגו בתורה ושינו את התלמוד ואת המדרשים. בעיר העתיקה נוסדו בתי המדרש: "שערי ציון", שנבנה בחצר "החורבה" בשנת 1856; "אהבת ציון", "אהל יעקב", "בית הלל" "קהלת ישורון" "בית מאיר", "בית יעקב", "בית מנחם" ו"ציון המצוינת". בין המבנים הראשונים של השכונות העבריות בירושלים החדשה היו בתי כנסת, ובחלק מהם נבנו בתי מדרש ושיבות, שהכשירו גם רבנים ודיינים. כן נבנו בירושלים בתי המדרש הראשונים למורים.

מרכז למדע

יהודי ירושלים עשו רבות לקידום ההשכלה העברית. בה נוסד בית דפוס עברי והופיעה עתונות עברית החל משנת 1863. מאז נבנו בה מוסדות-השכלה ובתי-ספר עבריים. חקירת ארץ-ישראל וקדמוניותיה החלה בשנת 1843 כשר' יוסף שוורץ פרסם את ספרו "תבואת הארץ" וכאשר המדענים י. ה. ספיר, מ. לונץ ואחרים החלו בזיהוי אתרים היסטוריים ובפיענוח כתובות עתיקות. בשנת 1892 הונח היסוד לספריה הלאומית, שהועברה לאחר מכן לאוניברסיטה העברית. בשנת 1925 נוסדה האוניברסיטה העברית בהר הצופים ומוריה עסקו במחקר ובמדע,

אשר קידמו את רמת ההשכלה בארץ. המרכז הרפואי "הדסה" תרם רבות לחקר הרפואה והיה למוסד המדעי החשוב ביותר במזרח התיכון. חקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה התקדמה עם פתיחת מוזיאון רוקפלר בשנת 1938, והקמת קרית מוסיאון ישראל לאחר מלחמת הקוממיות. כן מרוכזים בירושלים בית-הספר לאומנויות "בצלאל", האקדמיה למוסיקה ע"ש רובין, מוסדות להשכלה גבוהה של הנוצרים, המוסלמים ויהודי התפוצות, ובתי הדפוס החשובים של הארץ. ובכך מתקיים הפסוק "כי מציון תצא תורה". מלחמת ששת הימים הביאה לאיחודה של ירושלים, כעיר שחבורה לה יחדיו, ועטרתה הוחזרה לבעליה ההיסטוריים.

כ"ח באייר יום שחרור ירושלים ושיבת בניה לגבולם — יום חג הוא לנו לעד.